

O‘ZBEKISTONNING MADANIY MEROS SALOHIYATI VA TURIZM RIVOJLANISHIGA TA’SIRI: NAZARIY-METODOLOGIK TAHLIL**Boboqulov Ramazon Jumaboy o‘g‘li**

Buxoro innovatsiyalar universiteti 2-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19443591>

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonning madaniy meros salohiyati va uning turizm rivojlanishiga ta’siri nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilingan. YUNESKO Jahon merosi ro‘yxatidagi 7 ta ob‘yekt, 8 200 dan ortiq madaniy meros ob‘yekti va boy nomoddiy meros (Navruz, Shashmaqom, atlas to‘qish, pilaf madaniyati) salohiyati baholangan.

Turizm 2017–2024 yillarda 2,7 milliondan 7,6 millionga o‘sgan, biroq salohiyatning faqat 30–40 foizi realizatsiya qilinganligi isbotlangan. SWOT-tahlil va benchmarking natijalari taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: madaniy meros, turizm salohiyati, YUNESKO, Ipak yo‘li, nomoddiy meros, turistik jozibadorlik, SWOT-tahlil, benchmarking, madaniy turizm, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В статье проведён теоретико-методологический анализ потенциала культурного наследия Узбекистана и его влияния на развитие туризма. Оценён потенциал 7 объектов Списка Всемирного наследия ЮНЕСКО, более 8 200 объектов культурного наследия и богатого нематериального наследия. Туризм вырос с 2,7 до 7,6 млн (2017–2024), но реализовано лишь 30–40% потенциала.

Ключевые слова: культурное наследие, туристический потенциал, ЮНЕСКО, Шёлковый путь, нематериальное наследие, туристическая привлекательность, SWOT-анализ, бенчмаркинг, культурный туризм, устойчивое развитие.

Annotation. The article provides a theoretical and methodological analysis of Uzbekistan’s cultural heritage potential and its impact on tourism development. The potential of 7 UNESCO World Heritage sites, over 8,200 cultural heritage objects and rich intangible heritage is assessed. Tourism grew from 2.7 to 7.6 million (2017–2024), but only 30–40% of potential has been realized. SWOT analysis and benchmarking results are presented.

Key words: cultural heritage, tourism potential, UNESCO, Silk Road, intangible heritage, tourist attractiveness, SWOT analysis, benchmarking, cultural tourism, sustainable development.

O‘zbekiston jahon sivilizatsiyasi tarixida alohida o‘rin tutuvchi boy madaniy merosga ega mamlakat bo‘lib, bu meros turizm sohasini rivojlantirishning asosiy resursi hisoblanadi. YUNESKO Jahon merosi ro‘yxatidagi 7 ta obyekt, 8 200 dan ortiq madaniy meros obyekt va boy nomoddiy meros mamlakatning turizm salohiyatining o‘zagini tashkil etadi [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida turizm sohasini jadal rivojlantirish, madaniy meros ob‘yektlarini saqlash va xalqaro turizm bozorida raqobatbardoshlikni oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [2]. B.McKercher va H.du Kros ta’kidlashicha, madaniy turizm muvaffaqiyati ob‘yektlarning fizik holatini saqlash, sifatli interpretatsiya tizimini yaratish va turistik infratuzilmani rivojlantirishga bog‘liq [3].

Ushbu maqola O‘zbekistonning madaniy meros salohiyatini nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilib, uning turizm rivojlanishiga ta’sirini empirik ma’lumotlar asosida baholaydi.

O‘zbekiston madaniy merosining geografik taqsimoti turli hududlarni qamrab oladi va bu turistik marshrutlar tizimini yaratish uchun qulay sharoit yaratadi.

Samarqand – Amir Temur imperiyasining poytaxti, Registon maydoni, Shohi Zinda, Guri Amir va Bibi Xonum masjidi jahon arxitekturasi durdonalari hisoblanadi. Buxoro – 140 dan ortiq arxitektura yodgorligi saqlanib qolgan tarixiy markaz: Ark qal’asi, Kalon minorasi va Labi Hovuz ansambli. Xiva – Ichan-Qal’a ichki shahri to’liq saqlanib qolgan o’rta asr shahri sifatida jahonda noyob. Shahrisabz – Amir Temurning tug’ilgan shahri. Termiz – buddaviylik, zardushtiylik va islom madaniyatlarining kesishgan joyi. Farg’ona vodiysi – Marg’ilon ipak to’qish markazi va Quqon xonligi saroylar [4]. Obyektlarning toifalari: arxitektura yodgorliklari 2 580 ta (31,5 foiz), arxeologik ob’yektlar 1 420 ta (17,3 foiz), tarixiy yodgorliklar 1 860 ta (22,7 foiz), monumental san’at 640 ta (7,8 foiz) va bog’-park san’ati 380 ta (4,6 foiz).

Nomoddiy madaniy meros O’zbekiston turizm salohiyatining yetarli foydalanilmagan, biroq juda katta imkoniyatlarga ega qismi hisoblanadi. YUNESKO ning nomoddiy madaniy meros ro’yxatidagi O’zbekiston elementlari: Navruz (2009), Shashmaqom (2008), Katta ashula (2009), Atlas va adras to’qish (2023), O’zbek pilaf madaniyati (2016), Askiya san’ati (2014), Beshik to’yisi va lapar (2021). G.Richards ta’kidlashicha, nomoddiy madaniy meros zamonaviy madaniy turizmning eng tez o’sayotgan segmenti bo’lib, turistlar tobora ko’proq autentik madaniy tajribalarni izlaydi [5]. Hunarmandchilik an’anavlari – kulolchilik (G’ijduvon, Rishton), zargarlik (Buxoro), kashtachilik (Shahrisabz), ip to’qish (Marg’ilon atlas, Buxoro adras), yog’och o’ymakorligi (Xiva) va miniatyura san’ati – xorijiy turistlar orasida katta qiziqish uyg’otadi. Gastronomik meros – pilaf (200 dan ortiq mintaqaviy tur), non (80 dan ortiq tur), somsa, lag’mon va boshqa an’anaviy taomlar ham katta salohiyatga ega.

O’zbekiston turizm sohasining hozirgi holati jadal o’sish tendensiyasini ko’rsatmoqda. 2024-yilda mamlakatga 7,6 million nafar xorijiy turist tashrif buyurgan – bu 2019-yildagi 6,7 million va 2017-yildagi 2,7 million ko’rsatkichlardan sezilarli yuqori.

Turizm daromadi 2024-yilda 3,2 milliard dollarni tashkil etgan. Biroq, xorijiy turistlarning 68 foizi MDA mamlakatlaridan, faqat 22 foizi Yevropa va Sharqiy Osiyodan va 10 foizi boshqa mintaqalardan kelgan [6]. UNWTO ma’lumotlariga ko’ra, global madaniy turizm oqimining faqat 0,5 foizi O’zbekistonga yo’naltirilgan [7]. Xorijiy turistlarning o’rtacha qolish muddati 4,2 kun (Turkiyada 8,5 kun, Gruziyada 5,8 kun), o’rtacha kunlik sarfi 85 dollar (Turkiyada 110 dollar).

Asosiy madaniy turizm marshruti “Oltin halqa” (Toshkent–Samarqand–Buxoro–Xiva) bo’lib, xorijiy turistlarning 75 foizi aynan shu marshrutdan foydalanadi, biroq bu marshrut salohiyatning faqat 25–30 foizini qamrab oladi.

SWOT-tahlil O’zbekiston madaniy turizm salohiyatining tizimli manzarasini aniqladi.

Kuchli tomonlar: jahonda noyob madaniy meros boyligi (YUNESKO 7 ob’jekt, 8 200+ ob’jekt), Ipak yo’li brendining xalqaro tanilganligi, boy nomoddiy meros (hunarmandchilik, oshxona, musiqa, bayramlar), mehmon-do’stlik an’anavlari va xavfsiz turizm muhiti. Zaif tomonlar: turizm infratuzilmasining yetarli rivojlanmaganligi (3–4 yulduzli mehmonxonalar yetishmasligi), madaniy meros ob’yektlarining 25–30 foizi ta’mirlashga muhtoj, interpretatsiya sifatining pastligi (professional gidlar va audio-gidlar yetishmasligi), raqamli texnologiyalarning kam qo’llanilishi va xalqaro aviareyslarning cheklanganligi. Imkoniyatlar: davlat siyosatining turizm rivojlantirishga ustuvorlik berishi, vizasiz rejimning kengaytirilishi, xalqaro bozorda autentik tajribalarga talabning o’sishi, raqamli texnologiyalar va Ipak yo’li madaniy koridori [8].

Tahdidlar: mintaqaviy raqobat (Turkiya, Gruziya), iqlim o’zgarishi, geosiyosiy beqarorlik va haddan tashqari turizm yuki xavfi.

Benchmarking tahlili O'zbekistonda raqobatchi mamlakatlar bilan solishtirish imkonini berdi. Turkiya 21 ta YUNESKO ob'yekti va 56 million turist: ob'yekt/turist nisbati 1:2,7 million. O'zbekiston 7 ta ob'yekt va 7,6 million turist: nisbat 1:1,1 million – bu Turkiyaga nisbatan 2,5 baravar past samaradorlik. Gruzija 4 ta YUNESKO ob'yekti bilan 9,4 million turist jalb etgan – har bir ob'yektga to'g'ri keladigan turist soni O'zbekistondan 2 barobar yuqori. Eron 27 ta YUNESKO ob'yekti va 8,2 million turist – geosiyosiy cheklovlar ta'sirida ham sezilarli natija [9]. Jordon Petra va O'liq dengiz bilan 5,3 million turist. Bu benchmarking O'zbekistonning hozirgi ko'rsatkichini kamida 15–20 millionga yetkazish mumkinligini ko'rsatadi.

Madaniy turizm mahsulotini diversifikatsiya qilish O'zbekiston salohiyatini oshirishning eng muhim strategik yo'nalishi hisoblanadi. Hozirda xorijiy turistlarning 65–70 foizi faqat tarixiy arxitektura ob'yektlarini ko'rish motivatsiyasi bilan keladi, zamonaviy turist esa chuqur tajriba izlaydi. Hunarmandchilik turizm marshruti yaratish (G'ijduvon → Buxoro → Shahrisabz → Marg'ilon) turistlarning o'rtacha qolish muddatini 3–4 kundan 7–8 kunga va sarfini 40–60 foizga oshirishi mumkin. Gastronomik turizm, folklor va bayram turizmi, wellness turizm (hammom an'anavlari) va ekoturizm (Nurata tog'lari, cho'l safari) ham madaniy turizm bilan birlashtirilishi lozim. Raqamli texnologiyalar – AR ilovalar, virtual turlar, raqamli xaritalar va onlayn bron tizimlari – salohiyatni oshirishning eng istiqbolli yo'nalishi. Jamoaviy turizm modeli mahalla tizimidan foydalanib, hunarmandlar ustaxonalari, mehmon uylar va madaniy festivallar tashkil etish imkonini beradi [10].

Alternativ marshrutlar yaratish ham zarur: Ipak yo'li marshruti (janubiy yo'nalish), Farg'ona vodiysi hunarmandchilik marshruti, Xorazm arxeologik marshruti, Surxondaryo buddaviylik merosi marshruti. Davlat-xususiy sheriklik (PPP) modeli madaniy meros ob'yektlari atrofida infratuzilma yaratishga investitsiya jalb etish uchun samarali mexanizm. Professional kadrlar tayyorlash – gidlar, restavratorlar, raqamli mutaxassislar va turizm marketologlari – turizm sifatini oshirishning asosiy sharti. Xalqaro marketing strategiyasi – Ipak yo'li brendini markaziy kontsepsiya sifatida ishlatish, raqamli marketing, xalqaro ko'rgazmalarda ishtirok va aviareyslarni kengaytirish. Barqaror turizm tamoyillari – sig'im boshqaruvi, mavsumsizlashtirish va ekologik mas'uliyat – uzoq muddatli rivojlanish uchun zarur.

Madaniy meros ob'yektlarining hozirgi fizik holati turizm salohiyatini realizatsiya qilishda muhim omil hisoblanadi. Davlat inspeksiyasi ma'lumotlariga ko'ra, ob'yektlarning 36 foizi yaxshi holatda, 32 foizi qoniqarli, 20 foizi ta'mirlashga muhtoj va 12 foizi halokatli holatda. Hududlar bo'yicha: Xorazm viloyati eng yaxshi ko'rsatkichga ega (52 foiz yaxshi holat) – YUNESKO ning Ichan-Qal'a uchun doimiy monitoringi ta'siri. Samarqand (48 foiz yaxshi) va Buxoro (42 foiz yaxshi) viloyatlari ham nisbatan yaxshi. Biroq, Qashqadaryo (28 foiz yaxshi, 14 foiz halokatli) va Surxondaryo (24 foiz yaxshi, 16 foiz halokatli) viloyatlarida holat tashvishli.

Shahrisabz tarixiy markazi YUNESKO ogohlantirish ro'yxatiga kiritilgan. Restavratsiya amaliyotining sifati ham muhim masala: malakali restavrator kadrlar soni (120–150 nafar) yetarli emas, an'anaviy materiallar qo'llash darajasi past (35–40 foiz) va loyihalarning ilmiy asoslanganlik darajasi 45 foizni tashkil etadi.

Turizm infratuzilmasining hozirgi holati ham madaniy turizm salohiyatining to'liq realizatsiyasiga ta'sir ko'rsatmoqda. 2024-yil holatiga mamlakatda 1 800 dan ortiq mehmonxona mavjud (42 000 xona), biroq xalqaro standartdagi 4–5 yulduzli mehmonxonalar soni yetarli emas. Ichki transport aloqasi ham zaif – Toshkent-Samarqand tezyurar poyezd muvaffaqiyatli, biroq boshqa yo'nalishlarda shu kabi transport zarur.

Xalqaro aviareyslar 2020-yildagi 35 dan 2024-yilda 62 ga oshgan, biroq Yevropa va Sharqiy Osiyo bozorlariga to'g'ridan-to'g'ri reyslar hali kam. Madaniy meros ob'ektlarida professional gidlar, audio-gidlar va zamonaviy sanitariya sharoitlari ko'p hollarda yetarli emas.

Turistlar so'rovnomasiga ko'ra, infratuzilma muammolari eng ko'p ta'kidlangan kamchilik: yo'naltiruvchi tizim 62 foiz, sanitariya 54 foiz, gid xizmati 48 foiz va onlayn axborot 58 foiz.

Mahalliy jamoaning madaniy merosni saqlash va turizmga ishtiroki salohiyatni realizatsiya qilishning eng muhim sharti hisoblanadi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, mahalliy aholining 72,5 foizi turizmning ijobiy ta'sirini tan olsa-da, faqat 18,3 foizi turizm daromadidan bevosita foydalanadi va 14,2 foizi merosni saqlashga ishtirok etadi. Biroq, 68,3 foizi jamoaviy turizm dasturiga qo'shilishga tayyorligini bildirgan – bu katta salohiyatni ko'rsatadi. O'zbekistonning mahalla tizimi jamoaviy turizmni rivojlantirish uchun noyob platformani taqdim etadi. Hunarmandchilik turizmi tashkil etilgan joylarda hunarmandlar daromadi 2–3 marta oshgan, bu madaniy an'avlarni saqlash motivatsiyasini kuchaytiradi. Ipak yo'li brendini markaziy marketing kontsepsiyasi sifatida ishlatish, raqamli marketing va xalqaro ko'rgazmalarida faol ishtirok xalqaro tanilganlikni oshirish uchun zarur.

Xulosa va Takliflar

O'zbekiston jahon miqyosida noyob madaniy meros salohiyatiga ega: YUNESKO 7 obyekt, 8 200+ madaniy meros ob'yekti, 2 500+ arxitektura yodgorligi, boy nomoddiy meros (7 ta YUNESKO elementi) va Ipak yo'li brendi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz va Farg'ona vodiysi tarixiy shaharlarning har biri noyob turistik tajriba taklif etadi. Turizm 2,7 milliondan (2017) 7,6 millionga (2024) o'sgan, biroq salohiyatning faqat 30–40 foizi realizatsiya qilingan. SWOT-tahlil kuchli tomonlar (boy meros, Ipak yo'li, mehmon-do'stlik, xavfsizlik) va zaif tomonlar (infratuzilma, restavratsiya sifati, interpretatsiya, raqamli texnologiyalar, marketing) ni aniqladi. Benchmarking Turkiya va Gruziya bilan solishtirganda sezilarli o'sish imkoniyatini ko'rsatdi. Diversifikatsiya (hunarmandchilik, gastronomik, folklor), raqamli texnologiyalar (AR, virtual tur), jamoaviy turizm (mahalla tizimi), alternativ marshrutlar, PPP va kadrlar tayyorlash ustuvor yo'nalishlar. Maqsad – 2030-yilga turistlar sonini 15–20 millionga va daromadni 5–7 milliard dollarga yetkazish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toshmatov A.A. O'zbekiston madaniy merosi va turizm rivojlanishi. – Toshkent: Fan, 2022. – 242 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. PF-60-son. – Toshkent, 2022.
3. McKercher B., du Cros H. Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management. – New York: Routledge, 2002. – 264 p.
4. O'zbekiston Respublikasi Madaniy meros ob'ektlari davlat inspeksiyasi. Yillik hisobot. – Toshkent, 2024. – 86 b.
5. Richards G. Cultural Tourism: Global and Local Perspectives. – New York: Haworth Press, 2007. – 346 p.
6. O'zbekiston Respublikasi Turizm va sport vazirligi. Turizm statistikasi. – Toshkent, 2024. – 64 b.
7. UNWTO. Tourism and Culture Synergies. – Madrid: UNWTO, 2018. – 156 p.

8. Hasanov R.B. Buxoro madaniy merosi va turizm rivojlanishi. – Buxoro: BuxDU, 2023. – 224 b.
9. Mamatov N.K. Ipak yo‘li madaniy merosi va turizm. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – 198 b.
10. Timothy D.J., Boyd S.W. Heritage Tourism. – Harlow: Prentice Hall, 2003. – 316 p.